

16. YÜZYIL TRANSKRİPSİYON METİNLERİNDEN ARAPÇA VE FARŞÇA ALINTILARDA FONETİK UYARLAMA ÖRNEKLERİ

Hilal Oytun ALTUN*

Özet

Transkripsiyon metinleri adı verilen kaynaklardaki Türkçe malzeme, standart Osmanlı imlasıyla değil, yazarın duyduğu şekilde kâğıda geçirilmiş olduğu için Türkçenin tarihî ses bilgisi araştırmaları için benzersiz bir özellik arz etmektedir. Bu eserlerin karşılaştırmalı olarak ele alınmasıyla, ilgili dönemin Türkçe konuşma dilindeki fonetik varyantlar tespit edilebilmektedir. İncelemek üzere seçtiğimiz 16. yüzyıl tarihli ve Latin alfabesi ile kaleme alınmış iki sözlükte yer alan örnekler de Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin Türkçeye uyarlanması farklı aşama ve biçimlerini temsil etmektedir. Pietro Lupis Valentino tarafından 1520 civarında yazılan İtalyanca-Türkçe sözlük, Filippo Argenti'nin eseriyle beraber, İtalya menşeli en eski transkripsiyon metinlerinden biridir. Karşılaştırmada faydalandığımız diğer derleme ise 1581-1583 yıllarında Osmanlı ülkesinde seyahat eden Jean Palerne'in 6 dilli konuşma kılavuzunun Türkçe bölümüdür. Bu çalışma kapsamında, adı geçen kaynaklarda tespit ettiğimiz alıntı kelimelerde gerçekleşen $a > i$, $-a- > -o-$, $-u- > -o-$, $-Vj- > -V-$, $-g- > -h-/-Ø-$, $-h- > -k-$ değişimi ve ünsüz benzeşmesi gibi ses olayları Türkiye Türkçesi ağızları ve diğer transkripsiyon metinlerinden tanıklarla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi, transkripsiyon metinleri, Pietro Lupis Valentiniano, Jean Palerne, alıntıların uyarlanması.

* Doç. Dr., Jagiellon Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü, hilal.altun@uj.edu.pl, ORCID: 0000-0003-0813-9843.

EXAMPLES OF PHONETIC ADAPTATIONS OF FARSISMS AND ARABISMS FROM 16TH CENTURY TRANSCRIPTION TEXTS

Abstract

The Turkish material in the so-called transcription texts presents a unique feature for the studies on historical phonetics of Turkish, as they were compiled by the authors who wrote down the words as they heard, instead of using the standard Ottoman orthography. Comparative studies on those texts make possible to detect the phonetic variants in the spoken Turkish of the relevant period. The examples found in the two dictionaries which were scribed with Latin alphabet in the 16th century, represent different stages and forms of adaptation of Arabic and Persian borrowings to Turkish. Italian-Turkish Dictionary which was written by Pietro Lupis Valentiano around 1520 is one of the oldest transcription texts from Italy, along with Filippo Argenti's dictionary. The second compilation I examine within the scope of this study is the Turkish part of the 6-language phrasebook found at the end of the travel notes of Jean Palerne who travelled in the Ottoman lands between 1581-1583. In this article, the phonetic changes, such as *a* > *i*, *-a-* > *-o-*, *-u-* > *-o-*, *-Vj-* > *-V-*, *-g-* > *-h/-Ø-*, *-h-* > *-k-* changes and consonant assimilation, which borrowings in aforementioned two dictionaries underwent, are discussed with the attestations from dialects of Turkish as well as other transcription texts.

Keywords: 16th century Ottoman Turkish, transcription texts, Pietro Lupis Valentiniano, Jean Palerne, loanword adaptation.

Giriş

Transkripsiyon metinleri olarak anılan Osmanlı Türkçesi kaynakları, söz konusu dil malzemesini derleyenlerin kelimeleri standart Osmanlı yazı dili ve imlasına uygun olarak değil de duydukları gibi kaydetmeye çalışmaları sebebiyle Türkçenin tarihî ses bilgisi araştırmaları alanında özel öneme sahiptir. Özellikle alıntı kelimelerin Türkçeye uyarlanması hususunda, standart imlayla kaleme alınmış Arap harfli Osmanlı Türkçesi metinlerinden elde edilemeyen bilgiler için 16. yüzyıldan itibaren sayıları artan transkripsiyon metinlerine başvurulmaktadır (Stachowski, 2012a, 2012b; Stachowski, 2015). Osmanlı Türkçesi konuşma dilinden ve ağızlarından derlemeler olarak kabul edilebilecek bu kayıtlar Türkçenin ses bilgisi araştırmalarında kaynak olarak kullanılırken; (1) kronolojik ve diyalektolojik yönden doğru *köken kelimenin* (etymon) belirlenmesi ve (2) kelimelerin o dönemdeki telaffuzunun doğru şekilde tespit edilmesi gerekmektedir (Stachowski, 2012a, s. 491-493). Bu iki şartın her zaman eksiksiz karşılanması mümkün olamasa da farklı yazarlar

tarafından, farklı bölgelerde ve farklı kaynaklardan derlenmiş olan Türkçe malzemedeki çeşitlilik, karşılaştırmalar yapmaya olanak sağlamaktadır. Biz de bu çalışmada 16. yüzyıl tarihli iki transkripsiyon metninde yer alan Arapça ve Farsça alıntılarda gerçekleşen bazı ses olaylarını, diğer transkripsiyon metinleri ile Türkiye Türkçesi ağızlarının yardımıyla yorumlamaya çalıştık.

Pietro Lupis Valentiniano ve Jean Palerne Sözlükleri

Arapça ve Farsça alıntılardaki ses olaylarını karşılaştırmak üzere incelediğimiz kaynaklardan ilki Pietro Lupis Valentiniano'nun 1520 yılı civarında yazdığı *Opera Nova de M. Pietro Lypis Valentiano La qual insegna a parlare Turchesco* adlı İtalyanca-Türkçe sözlüğüdür. Bir konuşma kılavuzu niteliği de taşıyan metindeki ses olaylarının toplu olarak ele alındığı bir çalışma ile (Yağmur, 2015), sözlüğün transkripsiyonu ve Türkçe karşılıklarını da içeren bir yayın (Yağmur, 2016) mevcuttur. Valentiniano'nun kitabı, Filippo Argenti'nin 1533 tarihli sözlüğü ile beraber İtalya kaynaklı en eski transkripsiyon metinlerinden biridir (Yağmur, 2016, s. 161). Türkçe kelime ve ifadelerin yazımı bakımından metnin 2 matbu nüshası arasında bazı farklılıklar vardır. Bununla birlikte seslerin kâğıda geçirilmesinde belli bir yol benimsendiği; derleyici Valentiniano'nun kaynak kişilerin telaffuzlarını yazıya sistemli bir şekilde yansıtmaya çalıştığı görülebilmektedir.

Bu çalışma kapsamında inceleyeceğimiz ikinci derleme, 1581-1583 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında seyahat eden Jean Palerne'in *Peregrinations*¹ adı ile yayımlanmış olan gezi notlarının sonuna eklediği 6 dilli kelime listesinin Türkçe kısmıdır. Fransızca, İtalyanca, Yunanca, Türkçe, Arapça, Sırpça (veya Hırvatça) olarak hazırlanmış kelime listelerinin Türkçe kısmını, metnin 1606 ve 1991 basımlarını karşılaştırmak suretiyle linguistik yönden de inceleyen Rocchi yayımlamıştır (2017).

2. İnceleme

a > *e > i

icir/itsir (izir) (PLV 175),

< Far. anžir (KEWT, 185)

incir* (*iugir) (JP 557)

ekim (echim) (PLV 173)

< Ar. ḥakīm (KEWT, 171)

eki[m]/ikim (*ecqui [PD.]; icquim [B.]) (JP 555)

-

beriket (JP 551)

< Ar. barakat (KEWT, 84)

¹ Kitabın 1606 tarihli baskısı tam metin olarak erişime açıktır: *Peregrinations du S. Jean Palerne Foresien, Secrétaire de François de Valois Duc d'Anjou* https://books.google.pl/books?id=S8JCtwaACAAJ&pg=PA431&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Arapça ve Farsçanın düz geniş art ünlüsünün Anadolu sahası Türkçesinde *e* sesine dönüştüğü örnekler boldur (Caferoğlu, 1964, s. 6). Daha ileri bir aşama olarak *a > *e > i* değişimi de Anadolu ağızlarında az da olsa rastlanan bir ses olayıdır. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde *a > *e > i* değişimine *çerik* (Tietze & Lazard, 1967, s. 126) ~ *çirek* (Stachowski, 1998, s. 113) (<² *Far. çārjak*); *çişme* (< *Far. čašma*) (Stachowski, 1998, s. 113); *imaliyät* (< *Ar. ‘amalijāt*), *maış* (< *Ar. ma ‘āš*) (Caferoğlu, 1964, s. 7) ve bu yazıda incelediğimiz sözlüklerde geçen *divit* (< *Ar. dawāt* = *Far. davāt*) (PLV 173, JP 555) kelimeleri örnek olarak verilebilir. Bunlardan başka 1533 tarihli Argenti sözlüğünde, *divit* örneği de dâhil 6 kelimeye *-a- > *-e- > -i-* değişimi tespit edilmiştir: *cile et-* (< *Ar. g‘alā‘*), *fitil* (< *Ar. fatīl*), *memeliket* (< *Ar. mamlakah*), *mülazimet et-* (< *Ar. mulāzamah*), *müsellim* (< *Ar. musallam*) (Stachowski, 2015, s. 282). Buna mukabil, taradığımız ağız çalışmalarında ve diğer kaynaklarda *hakim* kelimesinin ilk hecesindeki ünlünün daraldığına dair bir tanık bulamadık.

beriket (< *bereket* < *Ar. barakat*) kelimesi 16. yüzyıl tarihli başka bir transkripsiyonlu metin olan *Vocabolario italiano e arabesco, con alcuni Dialoghi in turchesco e in greco moderno*'da da *berichet* imlasiyla kayıtlıdır (Rocchi, 2016, s. 1053, 1059). Kelime, orta hece vokali daralmış olarak taradığımız ağız çalışmalarında tanıklanamamış olsa da vurgusuz orta hecedeki bu değişim genel Türkçe ses bilgisine uygundur.

-a- > -o-

kâat (chiaat) (PLV 176)

< *Far. kâğid* (KEWT, 197)

kâ(h)[o/a]t* (*quiahol [PD.]; *quiahal [B.]) (JP 557)

Türkçede *o* sesi, alıntı kelimeler de dâhil olmak üzere, genellikle ilk hece dışında tercih edilmeyen, kaçınılan bir sestir. İlk hece dışında rastlanan *o* genellikle dudak ünsüzleri sebebiyle ortaya çıkar: *pilov* < *pilav* (< *Far. pilāv*) (Caferoğlu, 1964, s. 8); *babo* < *baba*, *komor* < *kumar* (*Ar. kumār*), *cour* < *gāvur* (< *Ar. kāfir*), *aco* < *amca* (< *Ar. ‘amm + *ača*) (Gülensoy, 1987, s. 113). Transkripsiyon metinlerinde tespit edilen iç seste *-a- > -o-* değişimi örnekleri de yine dudak ünsüzü kaynaklıdır: *coap* (< *Ar. ġawāb*) (Stachowski, 2015, s. 282); *coher* (< *Ar. ġawhar*); *mavlut* <*maulut*> *movlut* (< *Ar. mawlut*) (Stachowski, 2012b, s. 494).

Valentiniano'nun sözlüğünde geçen *quiahol* (< *Far. kâğid*) kelimesi bu anlamda dikkat çekici ve sıra dışı bir örneği temsil etmektedir. Söz konusu kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında *kaat*, *keyat* ve standart Türkçede *kâğit* formlarıyla yaşamaktadır. Aynı kaynakta geçen *quiahal* formu, *quiahol*'daki

² Yazıda geçen kelimelerin etimolojileri için bk. KEWT.

o sesinin, *a* sesinden (*kaat* ~ (*keyat*?) >> *quiahol*) gelişmiş olabileceğini akla getirmekteyse de bu yazım, hataen de ortaya çıkmış olabilir.

u-u > u-o

trunus (trunus) (PLV 183) < Far. turunž (KEWT, 333)
turons (?) (thourons) (JP 563)

Yukarıda değinildiği gibi Türkçenin ilk hece dışında *o* sesine tahammülü sınırlıdır. Sözlükte geçen *thourons* kelimesindeki ses olayı taradığımız ağız-
larda tanıklanamamıştır. Benzer bir ses olayı dudak ünsüzünün ilerleyici etkisi
ile *cumhuriyet* (< Ar. *žumhūrījīāt*) (Keleş, 1986, s. 25) kelimesinde görülür.

Örnek kelimedeki ses değişimi bir aykırılışmadır; ancak Türkçede ilk hece
sonrasında *o* sesinin benzeşme sebebiyle ortaya çıktığına rastlanabilmektedir:
nohot < *nohut* (< Far. *nohūd*), *tohom* < *tohum* (< Far. *tohm* ~ *tuhm*) (Yıldız,
2020, s. 180); *komor* < *kumar* (< Ar. *ķumār*) (Gülensoy, 1987, s. 113). Yine
de bu bilgiler Palerne sözlüğünde yer alan *turons* yazımının bir ses değişimine
mi işaret ettiği yoksa sözlük yazarının bir hatası mı olduğuna karar vermemize
yardımcı olamıyor. Araştırmacıların dikkatine sunmuş olmak amacıyla keli-
meyi burada kaydediyoruz.

-Vy- > -V-

*bember (beber) (PLV 174) < Far. pejgāmbār (KEWT, 280)
pegamber (pegamber) (JP 560)
zeytin yak (zeitiniach) (PLV 184) < Ar. Far. zajtūn (KEWT, 371)
zetem ya(ğ) (setemia) (JP 565)
pianir (pianir) (PLV 181) < Far. panīr (KEWT, 280)
penir (penir) (JP 560)
göli (gioli) (PLV 174) < Far. kōj (KEWT, 234) (+ li)
köy* (chitioi) (JP 558)

Ağızlarda hece sonundaki *y* düşmesinin kendisinden önce gelen ünlüde
uzamaya sebep olduğu bilinmektedir: *kēfim* < *keyfim* (< Ar. *kaif* + *im*), *tēzām*
< *teyzem* (**tāj(y)* + *eze + *m*) (Caferoğlu, 1964, s. 32); *bē* < *bey* (Bayraktar,
2000, s. 166); *ōlā* < *öylā* (*o* + *ile*) (Caferoğlu, 1964, s. 33); *cēlan* < *ceylan* (<
Far. *žajrān*), *pēgamber* < *peygamber* (< Far. *pejgāmbār*), *pēnir* < *peynir* (<
Far. *panīr*), *rēhen* < *reyhan* (< Ar. *rajhān*), *zētīn* < *zeytin* (< Ar. Far. *zajtūn*)
ve art ünlünün yanında *gāri* < *gayri* (< Ar. *ğayr* + *i*) (Küçük, 2013, s. 62).

y sesinin düşmeden önce hafiflediği de şu örneklerde tespit edilmiştir: *pī^v*
nir; *pī^vgamber* (Bayraktar, s. 167). İleri bir değişim aşaması olarak uzun voka-
lin kısaldığı örnekler de mevcuttur: *kōler* (Yelok, 1999, s. 34), *kōde* (Gedizli,
1999, s. 6); fakat *kōe* (Gedizli, 1999, s. 7) *kō* < *kōy* (< Far. *kōj*) (Gedizli, 1999,
s. 16); *kef*, *kēfi*, *kefinde* < *keyif* (< Ar. *kaif*), *şē* ~ *şe* < *şey* (< Ar. *šaj*) (Küçük,
2013, s. 62).

Ağızlardaki örnekler, bu çalışma kapsamında incelediğimiz iki sözlükte yer alan *pegamber*, *penir*, *zetem*, *gö* kelimelerinde yazıya yansıtılmamış bir uzun ünlü ihtimalini düşündürmektedir.

Orta hecesi düşmüş olan *bember* şekli ise uzun ünlünün artık kısalmış olduğu daha ileri bir aşamayı temsil etmektedir. Bu kelime için *peygāmar* > *pēgamber* (~ *pegamber* ~ *peyamber*) >> **peğember* ~ **peember* > *bember* gibi bir gelişim tasarlanabilir.

Valentiniano sözlüğünde *pianir*³ ve *gioli* imlasıyla tespit edilmiş kelimelerde de -y- düşmesinin sebep olduğu bir uzun ünlü olacağı; hatta “pia-”, “gio-” gibi Türkçeye aykırı bir ses dizisini gösteren yazımlar, bu uzunluğun ya da ön ünlünün işareti olabilir. Yani bu yazım Türkçe için hiç doğal olmayan “pyanir”, “gyoli” gibi telaffuzlarsa uzun ünlüyü *pānir*, *gōli*; ön ünlüyü *penir*, *gōli*; ya da uzun bir ön ünlüyü *pēnir*, *gōli* yansıtıyor olabilir.

Valentiniano’da -iV- yazımı şu kelimelerde ön ünlüyü göstermektedir: *ziolmech* “çömlek”, *giumis* “gümüş”, *giunes* “güneş”, *ogiuz* “öküz”. Sadece yuvrak ünlülerle tespit edebildiğimiz bu imlanın, Türkçede genel olarak uyuma girmiş düz ünlülü *pianir* kelimesinde ortaya çıkması da dikkat çekicidir. Türkçede *panir* (> **paynir*) > *peynir* > *pānir* ~ *pēnir* ~ *pendir* aşamaları tespit edilebilen kelimedeki; sözlükte kaydedilen yazımdan hareketle uyuma girmemiş bir varyantın *panir* > **paynir* > *pānir* şeklinde geliştiği varsayılabilir. Diğer yandan kelimenin *pānir* şekli dikkate alındığında (Stachowski, 1998, s. 167) Valentiniano sözlüğünde “ia” harfi ile işaretlenen sesin *a* ile *e* arası bir telaffuzu olabileceği de akla gelmektedir.

-g- > -h-/-Ø-

-Ø-	kâat (chiaat) (PLV 176)	< Far. kâgīd (KEWT, 197)
-h-	kâ(h)[o/a]t* (*quiahol [PD.]; *quiahal [B.]) (JP 557)	

Balkan dillerine Türkçe vasıtasıyla girmiş Arapça kökenli *sahat* kelimesinin muhtemel bir **sayat* formundan gelişmiş olduğu düşünülmektedir (Stachowski, 2021, s. 704-705). Benzer bir gelişim -son sesteki -l hariç tutularak⁴- *quilhaol* ~ *quihal* kelimesinde şöyle tasarlanabilir: *kāgīd* >> **kayat* > *kahat* (~ *kaat*). Kelimenin *kahat* şekli Maraş ve Ordu ağızları (Caferoğlu, 1963, s. 12) ile 1650 tarihli Carradori sözlüğünün (Stachowski, 2012, s. 374) yanı sıra çeşitli transkripsiyon metinlerinde de geçmektedir (Stachowski, 1998, s. 146-

³ Kelime Valentiniano’nun kitabının British Museum nüshasında “pianir” değil “penir” şeklinde kayıtlıdır. (Yağmur, 2016, s. 164, 47.)

⁴ Son seste -d/-t > -l değişmesine dair herhangi bir tanık bulamadığımız için bu durum hakkında bir şey söyleyemiyoruz.

147). Kelimenin *-g-* sesinin düşürülmüş olduğu *kâat* formunu kaydeden Valentiniano'da "saat" ise *sahat* şeklindedir (PLV 181).

Ünsüz benzeşmesi

takta (tacta) (PLV 182)
tatta (JP 557)

< Far. tahta (KEWT, 320)

Söz konusu iki örnekte süreksiz (patlamalı) *t* ünsüzü, sedasız sürekli (sızıcı) gırtlak ünsüzü olan *h* sesinin değişmesine yol açmıştır. İç seste *-ht-/-ht-* ünsüz çiftinin tam benzeşme ile *-tt-* ya da süreksizlik bakımından benzeşme ile *-kt-* şekilleri aldığı ağızlarda da tanıklanabilmektedir.

Caferoğlu'nun Ordu ağızlarında tespit ettiği *tatta* dışında, iç seste *t* ünsüzünün gerileyici etkisiyle gerçekleşen tam benzeşme örnekleri şunlardır: *ittiyaç* < *ihtiyaç* (< Ar. *ihtijāz*), *enetter* ~ *anatdar* < *anahtar* (< Yun. *anichtári*), *mettap* < *mehtap* (< Far. *mahtāb*) (Caferoğlu, 1958, s. 8); *ittiyar* < *ihtiyar* (< Ar. *ihtijār*), *muttar* < *muhtar* (< Far. *mihtar*) (Küçük, 2013, s. 57).

Süre bakımından benzeşme olarak gerçekleşen *-ht-/-ht-* > *-kt-* değişiminde süreksiz (patlamalı) *t*, kendisinden önceki sürekli (sızıcı) gırtlak sesinin değişmesine sebep olmuştur Bu gerileyici nispi benzeşme olayı ağızlarda *tahta* (Balıkçı, 1996, s. 46) kelimesinden başka *ihtiyar* < *ihtiyar* (< Ar. *ihtijār*), (Küçük, 2013, s. 55), *mıktar* ~ *muhtar* < *muhtar* (< Far. *mihtar*) (Küçük, 2013, s. 55; Caferoğlu, 1963, s. 15) örneklerinde tanıklanmaktadır. Ayrıca *t* etkisi olmaksızın *h/h* sesinin *k/k* ünsüzüne dönüştüğü kelimeler de bulunmaktadır: *makkeme* < *mahkeme* (< Ar. *maḥkama(t)*) (Küçük, 2013, s. 55) kelimesinde gerileyici tam benzeşme; *meşkurudu* < *meşhur* (< Ar. *mašhūr*) (Küçük, 2013, s. 55), *bağış* < *bağış* (< Far. *bağšiš*) (Caferoğlu, 1963, s. 15) kelimelerinde süre bakımından aykırılışma gerçekleşmiştir.

Sonuç

Karşılaştırdığımız iki kaynaktan yer alan örnekler, Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin Türkçeye uyarlanma süreçlerinin farklı aşamalarını ve biçimlerini temsil etmektedir. Buna göre incelediğimiz örneklerden hareketle, Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin Türkçeye uyarlanması sürecinde gerçekleşen ses olaylarının durumu şöyledir:

1. *a* > **e* > *i* gelişimi, örnekleri çok olmamakla beraber ağızlardan ve diğer transkripsiyonlu metinlerden tanıklanabilen bir ses olayıdır.

2. *-a-* > *-o-* değişimi hemen hemen tüm örneklerde bir dudak konsonantının etkisiyle gerçekleşmektedir. Bir yazım hatası olma ihtimali de söz konusu olmakla beraber, Palerne sözlüğünde kaydedilmiş bulunan *kâhot* (~ *kâhol*) "kâğıt" formunu açıklayabilmek için başka tanıklara ihtiyaç bulunuyor.

3. *-u- > -o-* değişiminin Türkçede genellikle benzeşme amacıyla gerçekleştiği tespit edilebilmektedir. Bu sebeple yine Palerne'in kaydettiği *turons* "turunç" kelimesindeki aykırılışma (*-u- -u- > -u- -o-*), başka tanıklar bulununcaya kadar açıklanamamış bir örnek durumunda görünmektedir.

4. *-Iy- > -V-* şeklinde formüle ettiğimiz ses olayında *-y-* düşmesinin ağızlarda sıklıkla kendinden önceki vokalin uzamasına sebep olduğu gözlemlenmektedir. İncelediğimiz iki transkripsiyon metninde uzun vokali gösteren bir işaret bulunmadığından iç seste *-y-*'nin düştüğü örneklerdeki durumu tam bilemiyoruz. Ancak Valentiniano sözlüğündeki *-io-*, *-ia-* gibi yazımların, *y* sesinin düşmesinin ardından gerçekleşen bir telafi uzunluğunun göstergesi olabileceği ağızlardaki örneklerle dayanarak ileri sürülebilir. Diğer yandan bu yazım sadece ön ünlünün işareti de olabilir.

5. Türkiye Türkçesinde süreksiz art damak sedalı olan *ğ* sesinin, sedasız gırtlak ünsüzü *h* sesine dönüştüğü tek örnek, şu anki bilgilerimize göre, *kahat* (< Far. *kāğid*) kelimesidir. Ağızlarda bu değişimin tek tanığı yine *kâğıt* kelimesidir.

6. İncelediğimiz örnekte ünsüz benzeşmesi, süreksiz sedasız diş ünsüzü *t* sesinin, yanındaki sürekli sedasız gırtlak ünsüzü olan *h* sesini asimile etmesiyle gerçekleşmiştir. Ağızlarda örnekleri tespit edilebilen bir ses değişimidir.

7. İç seste süre bakımından benzeşme örneği olarak *h* sesinin, süreksiz *t* etkisiyle yine süreksiz *k* sesine dönüşümü de ağızlarda tanıklanabilmektedir.

Kısaltmalar

Ar. Arapça

Far. Farsça

Yun. Yunanca

Eser kısaltmaları

JP = Rocchi, L. (2017) Le petit dictionnaire [!] de Jean Palerne (1584) et sa parte turque. *Essays in the history of languages and linguistics. Dedicated to Marek Stachowski on the occasion of his 60th birthday*, ed. M. Németh, B. Podolak, M. Urban, Kraków, s. 545-567.

KEWT = Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etimologysches Wörterbuch der türksichen Sprache*. Kraków.

PLV = Yağmur, Ö. (2016). Pietro Lupis Valentiano'nun İtalyanca-Türkçe sözlüğü üzerine (1520-1527). *Gazi Türkiyat*, 19, s. 159-188.

Kaynakça

- Balıkçı, B. (1996). *Kadirli (Adana) ağızı (inceleme – metinler -sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, F. S. (2000). *Kayseri merkez ilçe ağızı (metin – gramer – sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Caferoğlu, A. (1958). Anadolu ağızlarında içses ünsüz benzeşmesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 6, 1-11.
- Caferoğlu, A. (1963). Anadolu ağızları konson değişimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 11, 1-32.
- Caferoğlu, A. (1964). Anadolu ve Rumeli ağızları ünlü değişimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 12, 1-33.
- Gedizli, A. (1999). *Kavaklıdere ve yöresi ağızları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (1987). Rumeli ağızlarının ses bilgisi üzerine bir deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 32, 87-147.
- Keleş, İ. (1986). *Şabanözü yöresi ağızı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, M. (2013). Anadolu ağızlarındaki doğu kökenli sözcüklerin ses bilgisi açısından görünümleri -ünsüzler-. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(2), 39-78.
- Rocchi, L. (2016). Il glossario italo-turco contenuto in un codice fiorentino del XVI secolo. *Zeitschrift für romanische Philologie*, 132(4), 1049–1064.
- Rocchi, L. (2017). Le petit dictionnaire [!] de Jean Palerne (1584) et sa partie turque. M. Németh, B. Podolak, M. Urban (Ed.), *Essays in the history of languages and linguistics. Dedicated to Marek Stachowski on the occasion of his 60th birthday* içinde (s. 545-567). Księgarnia Akademicka.
- Stachowski, K. (2015). Phonetic adaptation of Arabic loanwords in Argenti's Ottoman Turkish (1533) Part 2. Vowels. A. Bareja-Starzyńska, K. B. Stanek vd. (Ed.), *Oriental studies and arts. Contributions dedicated to Professor Tadeusz Majda on his 85th birthday* içinde (s. 279-304). Dialog.
- Stachowski, M. (2012a). On the consonant adaptation of Arabic (and some Persian) loan-words in an Ottoman Turkish dictionary by Arcangelo Carradori (1650). *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 129(4), 373–381.
- Stachowski, M. (2012b). Some features of the vowel adaptation of Arabic loan-words (along with a few remarks on their consonants) in an Ottoman Turkish dictionary by Arcangelo Carradori (1650). *Folia Orientalia*, 49, 491–502.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türksichen Sprache*. Księgarnia Akademicka.

- Stachowski, M. (2021). Chronology of lenition of *-g(-) in Turkish. T. Karaayak, U. Uzunkaya (Ed.), *Doğumunun 60. yılında Zühal Ölmez armağanı esengü bitig* içinde (s. 703-717). Kesit.
- Stachowski, S. (1998). *Osmanlı Türkçesinde yeni Farsça alıntılar sözlüğü*. Simurg.
- Tietze, A., & Lazard, G. (1967). Persian loanwords in Anatolian Turkish. *Oriens*, 20, 125-168.
- Yağmur, Ö. (2015). Pietro Lupis Valentiano'nun İtalyanca-Türkçe çeviri yazılı sözlüğünde ses olayları (1520-1527). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6, 243-278.
- Yağmur, Ö. (2016). Pietro Lupis Valentiano'nun İtalyanca-Türkçe sözlüğü üzerine (1520-1527). *Gazi Türkiyat*, 19, 159-188.
- Yelok, V. S. (1999). *Divriği merkez ilçesi ağzı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, O. (2020). Burdur ili ağızlarının ortak karakteristik ses bilgisi özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 70, 169-192.

Extended Summary

The Turkish material in the so-called transcription texts presents a unique feature for the studies on historical phonetics of Turkish, as they were scripted by the authors who wrote down the words as they heard, instead of using the standard Ottoman orthography. Thus, transcriptions texts can be accepted as compilations from the Ottoman Turkish spoken language. While using those texts as a source in Turkish phonology research two prerequisites occur (1) determining the correct root word (etymon) in chronological and dialectological terms, and (2) determining the correct pronunciation of the words at the given period of time. Although it is not always possible to meet these two conditions completely, the diversity in Turkish material compiled by different authors, in different regions and from different sources should be studied comparatively. Comparative studies on those texts make possible to detect the phonetic variants in the spoken Turkish of the relevant period.

In this study, I tried to interpret some phonetic changes in Arabic and Persian borrowings in two 16th century transcription texts referring to the other transcription texts and Turkish dialects. The examples found in the two dictionaries which were scribed with Latin alphabet in the 16th century, one by Valentiniano and the other by Palerne, represent different stages and forms of adaptation of Arabic and Persian borrowings to the Turkish. The first source I examined in order to compare the phonetic changes in Arabic and Persian borrowings is the Italian-Turkish Dictionary written by Pietro Lupis Valentiano around 1520. Valentiniano's book is one of the oldest transcription texts from Italy, along with Filippo Argenti's dictionary which was written in 1533. There are 2 printed copies of the text where some of the entries were recoded differently. The second compilation I examine within the scope of this study is the Turkish part of the 6-language phrasebook found in the end of the travel notes of Jean Palerne who travelled in the Ottoman Empire between 1581-1583. Palerne's travel notes bear the title of "Peregrinations".

In this article, the phonetic changes, such as $a > i$, $-a- > -o-$, $-u- > -o-$, $-ly- > -V-$, $-g- > -h-/-\emptyset-$ changes and consonant assimilation, which borrowings in those two dictionaries underwent, are discussed with the attestations from Turkish dialects of Turkey as well as other transcription texts.

Based on the examples from the selected two sources I examined, the situation of phonetic changes that took place in the process of adapting Arabic and Persian loanwords to Turkish is as follows:

1. $a > *e > i$ development can be attested from dialects and other transcribed texts, although there are not many examples.

2. $-a- > -o-$ change occurs in almost all samples as an effect of a labial consonant. However, the *kahot ~ kahol* form of Turkish "kâğıt" (paper) recorded in the Palerne dictionary, displays a unique feature. On the other hand, the possibility of a typo should be kept in mind. Current attestations aren't adequate to explain this form of the word.

3. It can be determined that the *-u- > -o-* change usually takes place for assimilation reasons. The word *turons* (Turkish “turunç”; citrus) recorded by Palerne also seems to be an example that has not been explained until other attestations are found.

4. It is observed that the *-y-* deletion, which we have formulated as *-Iy- > -I-*, often causes the lengthening of the previous vocal in Turkish dialects. Since there is no character used indicating the long vowels in the two transcription texts examined here, it is impossible to detect vowel length from the orthography. However, it can be argued that based on examples from dialects that spellings such as *-io-*, *-ia-* in the Valentiniano dictionary may be an indication of a compensation length that occurs after *y* deletion. On the other hand, this spelling can also be considered as a sign of the front vowel.

5. According to our present knowledge, the word *kahat* (< Far. *kāḡiḡ*) is the only example in which the voiced velar plosive *g* turns into the voiceless glottal fricative *h*. This change is also attested in this word from the dialects.

6. In the *tahta > tatta* example, voiceless glottal fricative *h* underwent a regressive assimilation caused by the neighbouring voiceless dental plosive *t*. This change can be attested in dialects.

7. There are a couple of instances in Turkish dialects where fricative *h* is replaced by plosive *k*. In the case of *tahta > tacta* change, it is seemed that assimilation occurred in terms of duration.

